

the interactive process of learning, which enabled them to obtain information while discussing the strange moments, asking questions and consolidating knowledge obtained, building skills of behavior. This method promotes active participation, and the learning process itself becomes easier and more interesting, stimulating motivation to work. Counseling of drug addicts was conducted with the consideration of the symptoms of drug addiction, taking into account the content and structure of the current program of the patient's recovery. The technology of psychological rehabilitation of opioid addicts has also relied on the transtheoretical model of behavior change, developed by American psychologists of the University of Rhode Island, J. Prochaska, and C. Di Clemente. The article presents the main therapeutic factors of the program.

Keywords: psychological rehabilitation program, motivational dialogue, systematic approach, the principle, therapeutic factors of the program, session

Отримано 13.03.2017

УДК 159.9.075

Максьом Катерина Володимирівна

ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСНОВНИХ УЧАСНИКІВ БУЛІНГУ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Максьом К. В. Індивідуальні особливості основних учасників булінгу підліткового віку в шкільному середовищі. В статті викладено результати емпіричного дослідження індивідуальних особливостей і типових особистісних рис основних учасників шкільного булінгу. На основі аналізу наукових джерел уточнено поняття «булінг» та висвітлено основні фактори і форми прояву даного явища. За результатами дослідження було виявлено тенденцію зниження частоти булінгу у старшій школі порівняно з середніми класами, а також зміну форм прояву булінгу, виявлено статистично значущі відмінності між типовими особистісними рисами основних учасників шкільного третирування, на основі яких складено портрети типових «жертв» і «агресорів»: типовій «жертві» притаманні такі особистісні риси, як сенситивність, тривожність, ригідність, також слід зазначити, що «жертвами» часто стають фізично нерозвинені особистості, що мають гарну успішність у навчанні; типовому «агресору» притаманні такі особистісні риси, як агресивність, низький рівень сенситивності і тривожності, типові «переслідувачі» частіше виховуються в неповних сім'ях, є фізично розвиненими і досить часто є неуспішними у навчанні.

Ключові слова: булінг, шкільне насильство, третирування, підлітковий вік, особистісні риси, індивідуальні особливості.

Максём Е. В. Индивидуальные особенности основных участников буллинга подросткового возраста в школьной среде. В статье изложено результаты эмпирического исследования индивидуальных особенностей и типичных личностных качеств основных участников буллинга. На основании анализа научных источников уточнено понятие «буллинг» и охарактеризовано основные факторы и формы проявления данного феномена. По результатам исследования было выявлено тенденцию снижения частоты проявлений буллинга в старшей школе по сравнению со средними классами, а также смену форм проявления буллинга, выявлено статистически значимые отличия между типичными личностными качествами основных участников школьного буллинга, на основе которых составлены психологические портреты типичных «жертв» и «агрессоров»: типичной «жертве» присущи такие личностные качества, как сензитивность, тревожность, ригидность, а также стоит указать, что «жертвами» часто становятся физически неразвитые

личности, у которых хорошая успеваемость в школе; типичному «агрессору» присущи такие личностные качества, как агрессивность, низкий уровень сензитивности і тревожности, типичные «агрессоры» чаще воспитываются в неполных семьях, физически развиты и достаточно часто имеют плохую успеваемость в школе.

Ключевые слова: буллинг, школьное насилие, третирование, подростковый возраст, личностные качества, индивидуальные особенности.

Актуальність дослідження. Дана стаття присвячена аналізу булінгу в освітніх закладах, а саме особистісних рис і індивідуальних особливостей основних учасників даного процесу. Тема є актуальною у зв'язку з поширеною проблемою булінгу в школах, що заважає дитині не тільки ефективно засвоювати навчальний матеріал, а й несе за собою негативні довготермінові психологічні наслідки. І хоча проблеми насильства і агресії вивчаються давно, дієвої комплексної програми запобігання булінгу у вітчизняній науці немає. А питання комунікації та міжособистісних взаємин набуває особливого значення саме у підлітковому віці. Інтимно-особистісне спілкування з однолітками стає у цей час референтно значимою діяльністю. Для підлітків важливо самоствердитись, зайняти гідне місце у колективі, бути визнаним, а участь в процесі булінгу позначається на власному «Я» дитини – падає самооцінка, він відчуває себе зацькованим або ж відбувається закріплення агресії на ранніх етапах соціалізації, що призводить до небажаних наслідків у дорослому віці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. Перші систематичні дослідження проблеми булінгу почалися в 60-70-х роках ХХ-го століття скандинавськими вченими (Д. Ольвеус, А. Пікас, Е. Роланд, П. Хайнеманн та ін.). Згодом інтерес до проблеми булінгу виявили британські дослідники (Д. Лейн, Е. Мунте, В. Ортон, Д. Таттум, та ін.). У США особливу увагу булінгу почали приділяти на початку 90-х років ХХ століття. В Україні проблема булінгу тільки починає розроблятися і можна виділити праці таких авторів як К. Абслямова, А. Борщевська, С. Стельмах, А. Король, Л. Лушпай та ін. Зокрема, досліджено причини та наслідки шкільного цькування, а також типові особистісні риси основних учасників процесу булінгу [1; 2; 4; 6; 7 та ін.].

Формулювання мети статті. Метою дослідження є виявлення індивідуальних особливостей і типових особистісних рис «жертв» та «агресорів» – основних учасників шкільного булінгу.

Виклад основного матеріалу. Булінг є досить поширеним у суспільстві, має складну рольову структуру та різні форми прояву. За своєю сутністю булінг – це специфічна форма комунікативної взаємодії агресивного характеру, при якій сильніша (авторитетніша) особа (або група осіб) систематично і цілеспрямовано переслідує іншу (слабшу, аутсайдера). Ситуація булінгу не обмежується лише ролями «агресора» і «жертви», вона «втягує» і інших, роблячи їх активними або пасивними учасниками цих відносин.

Виявляється булінг у різних формах: вербальній, фізичній, соціальній. Ознаками фізичного булінгу є певні дії агресивного характеру (стусани, по-

биття, штовхання і т.п.). Соціальне третирування пов'язане зі створенням напруженої атмосфери для навчання з метою формування зверхнього ставлення групи, навіть вчителів чи персоналу школи, до аутсайдера, «жертви». Булінг цього виду об'єднує форми непрямой фізичної та вербальної агресії, а саме: бойкот, ігнорування успішної підготовки до занять зі сторони вчителів, ворожа міміка чи жестикуляція, образливі прізвиська; насміхання над зовнішнім виглядом, видом діяльності, поведінкою дітей, які вирізняються серед однолітків; погрози, приниження; примус до «служіння» сильному – нести портфель, бути на підхваті, чергувати тощо. Також серед форм булінгу іноді виділяють економічний булінг: відбирання грошей та речей, пошкодження особистого майна; сексуальний булінг: принизливі жести, жарти сексуального характеру, змушування до певних негативних дій, зйомки в переодягальнях і т.п. [2].

Останнім часом увагу дослідників привертає нова форма булінгу – «кібербулінг». Під ним розуміють форму поведінки, яка полягає у розсиланні повідомлень агресивного та образливого характеру з використанням нових інформаційних та комунікаційних технологій (Інтернет, мобільний телефон). Іншими формами кібербулінгу можуть бути дії, які мають «хакерський» характер і спрямовані на шкоду персональним комп'ютерам «жертв» (зламвання та зміна паролю, пошкодження персональних веб-сайтів тощо). Все це обумовлює наявність специфічних рис такого «високотехнологічного» булінгу порівняно з традиційним. По-перше, не обов'язковими стали багаторазові ворожі дії, адже, наприклад, одноразове пошкодження веб-сайту «жертви» з додаванням до нього образливої інформації може мати лонгітюдний ефект (повідомлення буде прочитане багатьма користувачами Мережі). По-друге, фактор фізичної сили, важливий у випадках звичайного (контактного) булінгу, тут незначний; на перше місце виходять інтелектуальні здібності й технічні вміння агресора. По-третє, між «агресором» і «жертвою» немає безпосереднього спілкування, отже «агресор», наприклад, не може спостерігати за реакцією своєї «жертви», наслідками своїх дій. Булінг за допомогою мережі Інтернет дозволяє «агресорові» зберегти свою анонімність і перетворити ситуацію переслідування на своєрідний «маскарад» [4].

Існує багато факторів та теорій булінгу, найвідомішою з яких є скетч-теорія Д. Ольвеуса, що заснована на існуванні типових характеристик «жертви» та «агресора»; також дослідники цієї проблематики відзначають вплив на особливості прояву булінгу таких факторів, як демографічні, соціально-психологічні, індивідуально-психологічні фактори, самооцінка, соціальне прийняття або неприйняття, соціальний статус, зовнішні особливості і манера поведінки, фізична розвиненість (сила), організаційні фактори у закладах освіти (рівень довіри між вчителями і учнями, рівень уваги адміністрації до проблеми насильства, та ін.).

Якщо ж розглядати булінг як специфічну форму комунікативної взаємодії, то слід відзначити, що комунікативні вміння та навички у дітей підліткового віку мають свої психологічні особливості. Позитивним аспектом є

спрямованість на встановлення нових контактів, надання переваги інтимно-особистісному спілкуванню, збагачення діалогічного та монологічного мовлення, формування навичок гендерно спрямованого спілкування. Негативними ознаками є недостатньо розвинений рівень уміння слухати, високий рівень конформізму, егоцентрична спрямованість, соціальна тривожність у спілкуванні. Діти часто вдаються до застосування ненормативної лексики, спрямовані на емоційний, а не раціональний тип взаємодії [3].

Для проведення емпіричного дослідження нами були використані методи теоретичного аналізу, анкета І. О. Фурманова [8], спеціально розроблена нами анкета, а також індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО) Л. М. Собчик.

Одержані результати на першому етапі дослідження, що представлені у таблиці 1, частково підтверджують дані про те, що поширеність феномену третирування у освітніх закладах у старших учнів значно менша, ніж у учнів середньої школи.

Таблиця 1

**Статистичні дані по результатам опитування
(анкета І.О.Фурманова)**

Група Вік	Група «жертви» 0 (% від опитаних)	Група «агресори» (% від опитаних)	Загальний показник
14	4,85	4,85	9,7
15	4,85	3,88	8,73
16	0,97	1,94	2,91
17	0,97	1,94	2,91
Загальний показник	11,64	12,68	24,25

Тобто, поширеність проблеми булінгу серед респондентів 14-15 років, значно перевищує поширеність даного феномену серед опитаних віком 16-17 років.

Булінг в освітніх закладах має складну рольову структуру, але основними учасниками даного процесу є «агресори» та «жертви». Тому в нашому емпіричному дослідженні всі подальші розрахунки будуть вестися тільки по відібраним респондентам, що входять до даних груп.

За результатами анкетування нами також було виявлено, що найпоширенішою формою булінгу серед учнів загальноосвітніх закладів 14-17 років є вербальне. Такий розподіл, на нашу думку, пояснюється віком респондентів – відбувається зміна форм прояву знущань з відкритих фізичних на вербальні, а згодом на непрямі прояви.

За результатами анкети, що була складена нами, більшість респондентів групи «жертви» виявилися з повних сімей та з середнім рівнем прибутку,

що не люблять фізичні навантаження, не займаються спортом і добре навчаються. Більшість респондентів групи «агресори» виховуються в неповних сім'ях, мають середній рівень достатку, їх фізична розвиненість в нормі, займаються спортом, а успішність в школі – задовільна.

Таблиця 2

Поширеність окремих видів булінгу

Шкала	Поширеність
Фізична віктимізація/агресія	17%
Вербальна віктимізація/агресія	41%
Соціальна маніпуляція	18%
Напади на власність	24%

На третьому етапі дослідження за допомогою індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО) Л. М. Собчик ми виявляли особистісні риси респондентів. Результати представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Співвідношення середніх показників індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО) Л. М. Собчик

Шкала	«Агресори»				«Жертви»			
	Погане саморозуміння чи невідвертість	Норма	Помірна вираженість	Надмірна вираженість	Погане само розуміння чи невідвертість	Норма	Помірна вираженість	Надмірна вираженість
Екстраверсія	-	-	5,7	-	-	3,6	-	-
Спонтанність	-	-	5,5	-	-	3,4	-	-
Агресивність	-	-	6,1	-	-	3,6	-	-
Ригідність	-	2,4	-	-	-	3,2	-	-
Інтроверсія	-	2,3	-	-	-	-	5,2	-
Сензитивність	-	2,8	-	-	-	-	6,1	-
Тривожність	-	3,5	-	-	-	-	5,6	-
Лабільність	-	-	4,8	-	-	3,8	-	-

Таким чином, за результатами індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО) Л. М. Собчик, респонденти, що складають групу «агресори» більш екстравертовані й агресивні, а «жертви» більш сензитивні і тривожні.

Для виділення особистісних рис типових «жертв» і «агресорів», отримані дані були піддані процедурі стандартної математико-статистичної обробки за допомогою програми IBM SPSS 19.0.

За допомогою t-критерія Ст'юдента було виявлено статистично достовірну різницю ($p \leq 0,01$) між показниками респондентів групи «жертви» і групи «агресори» по таким шкалам індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО) Л. М. Собчик:

- Екстраверсія (домінує у «агресорів»);
- Спонтанність (домінує у «агресорів»);
- Агресивність (домінує у «агресорів»);
- Ригідність (домінує у «жертв»);
- Інтроверсія (домінує у «жертв»);
- Сензитивність (домінує у «жертв»);
- Тривожність (домінує у «жертв»).

Також було виявлено статистично достовірну різницю ($p \leq 0,05$) по шкалі «лабільність» (домінує у «агресорів»).

Таким чином, підтверджується наша гіпотеза – особистісні риси типових «жертв» і «агресорів» значимо відмінні. Така виражена відмінність в особистісних рисах пояснюється структурою вибірки, адже респонденти обирались нами на підставі результатів анкетування, які демонстрували виражену приналежність до однієї з двох груп.

За допомогою U-критерія Манна-Вітні було виявлено статистично достовірну різницю ($p \leq 0,05$) між результатами анкетування респондентів групи «жертви» і групи «агресори» по таким показникам:

- Сім'я (повна, неповна) ($r = 0,032$);
- Фізична розвиненість ($r = 0,013$);
- Успішність у школі ($r = 0,01$).

За показником «рівень доходу» статистично достовірної різниці не було виявлено ($r = 0,704$). Це пояснюється тим, що дослідження проводилося на базі загальноосвітніх шкіл, більшість учнів яких складають діти із сімей з середнім достатком.

В результаті кореляційного аналізу нами було виявлено статистично значущі взаємозв'язки між індивідуально-типологічними рисами особистості і формами прояву булінгу.

З фізичною віктимізацією і агресією пов'язані такі індивідуально-типологічні риси особистості:

- Сензитивність;
- Агресивність (таблиця 4).

З вербальною віктимізацією і агресією пов'язані такі індивідуально-типологічні риси особистості:

- Сензитивність;
- Тривожність;
- Інтроверсія;
- Спонтанність;
- Агресивність;
- Екстраверсія (таблиця 5).

Таблиця 4

Показники кореляційного аналізу індивідуально-типологічних рис особистості з фізичною віктимізацією і агресією

Індивідуально-типологічні риси	Фізична віктимізація			Фізична агресія		
	Рівень значущості	Показник кореляції	Тип зв'язку	Рівень значущості	Показник кореляції	Тип зв'язку
Сензитивність	$p \leq 0,01$	0,59	прямий	$p \leq 0,01$	-0,556	зворотній
Агресивність	$p \leq 0,05$	-0,406	зворотній	$p \leq 0,01$	0,626	прямий

Таблиця 5

Показники кореляційного аналізу індивідуально-типологічних рис особистості з вербальною віктимізацією і агресією

Індивідуально-типологічні риси	Вербальна віктимізація			Вербальна агресія		
	Рівень значущості	Показник кореляції	Тип зв'язку	Рівень значущості	Показник кореляції	Тип зв'язку
Сензитивність	$p \leq 0,01$	0,714	прямий	$p \leq 0,01$	-0,578	зворотній
Тривожність	$p \leq 0,01$	0,610	прямий	$p \leq 0,01$	-0,568	зворотній
Інтроверсія	$p \leq 0,01$	0,574	прямий	$p \leq 0,01$	-0,667	зворотній
Агресивність	$p \leq 0,01$	-0,656	зворотній	$p \leq 0,01$	0,530	прямий
Екстраверсія	$p \leq 0,01$	-0,600	зворотній	$p \leq 0,01$	0,644	прямий
Спонтанність	$p \leq 0,01$	-0,681	зворотній	$p \leq 0,05$	0,486	прямий

Таблиця 6

Показники кореляційного аналізу індивідуально-типологічних рис особистості з нападами на власність

Індивідуально-типологічні риси	Жертва нападів на власність			Напади на власність		
	Рівень значущості	Показник кореляції	Тип зв'язку	Рівень значущості	Показник кореляції	Тип зв'язку
Сензитивність	$p \leq 0,01$	0,787	прямий	$p \leq 0,01$	-0,581	зворотній
Тривожність	$p \leq 0,01$	0,572	прямий	$p \leq 0,05$	-0,411	зворотній
Інтроверсія	$p \leq 0,01$	0,737	прямий	$p \leq 0,05$	-0,492	зворотній
Агресивність	$p \leq 0,01$	-0,631	зворотній	$p \leq 0,01$	0,590	прямий
Спонтанність	$p \leq 0,01$	-0,606	зворотній	$p \leq 0,05$	0,397	прямий

Таблиця 7

Показники кореляційного аналізу індивідуально-типологічних рис особистості з соціальною маніпуляцією

Індивідуально-типологічні риси	Жертва соціального маніпулятора			Соціальна маніпуляція		
	Рівень значущості	Показник кореляції	Тип зв'язку	Рівень значущості	Показник кореляції	Тип зв'язку
Сензитивність	$p \leq 0,01$	0,789	прямий	$p \leq 0,05$	-0,487	зворотній
Тривожність	$p \leq 0,01$	0,666	прямий	$p \leq 0,01$	-0,571	зворотній
Ригідність	$p \leq 0,05$	0,441	прямий	$p \leq 0,01$	-0,552	зворотній
Агресивність	$p \leq 0,01$	-0,624	зворотній	$p \leq 0,05$	0,473	прямий
Екстраверсія	$p \leq 0,01$	-0,595	зворотній	$p \leq 0,01$	0,542	прямий
Інтроверсія	$p \leq 0,01$	0,679	прямий	$p \leq 0,01$	-0,571	зворотній

З нападами на власність взаємопов'язані:

- Сензитивність;
- Тривожність;
- Інтроверсія;
- Спонтанність;
- Агресивність (таблиця 6).

З соціальною маніпуляцією взаємопов'язані:

- Сензитивність;
- Тривожність;
- Ригідність;
- Інтроверсія;
- Агресивність;
- Екстраверсія (таблиця 7).

Таким чином, всі основні риси особистості взаємопов'язані з різноманітними формами проявів булінгу. Крім того, в результаті кореляційного аналізу нами було виявлено статистично значущі взаємозв'язки і між самими формами третирування. Тобто, більшість проявів булінгу взаємопов'язані між собою і можуть переходити з однієї форми в іншу.

Висновки. За результатами проведеного емпіричного дослідження можна вести мову про симптомокомплекс особистісних рис типових «агресорів» і «жертв».

Типовому агресору притаманні такі особистісні риси, як:

- агресивність, що найчастіше виявляється в активній самореалізації, впертості у відстоюванні своїх інтересів, конкретно-прагматичному стилі сприйняття, схильності до активного самоствердження всупереч інтересам оточуючих, конфліктності;

- спонтанність, що характеризується непродуманістю у висловлюваннях і вчинках;

- низький рівень сензитивності і тривожності, що проявляються лише в деякій обережності в прийнятті рішень та неконформності.

- Типові «переслідувачі» частіше виховуються в неповних сім'ях, є фізично розвиненими, досить часто є неуспішними у навчанні.

- Типовій «жертві» притаманні такі особистісні риси, як:

- сензитивність, що виявляється у чутливості, орієнтації на авторитет більш сильної особистості, конформності, рисах залежності;

- тривожність, що являє собою боязкість, невпевненість, схильність до нав'язливих страхів та панічних реакцій;

- ригідність – схильність до педантизму й підозрливості; інтроверсія, що передбачає зверненість у світ суб'єктивних уявлень і переживань, тенденцію до відходу в світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеальних цінностей, стриманість, замкнутість.

«Жертвами» часто стають фізично нерозвинені особистості, що мають гарну успішність у навчанні.

Для психопрофілактичної та психокорекційної роботи з основними учасниками процесу булінгу в освітніх закладах психологу рекомендовано проводити регулярну групову та індивідуальну роботу, направлену на виявлення, усунення наслідків булінгу та профілактику даного феномену.

Проблема шкільного булінгу потребує уважного ставлення вітчизняних дослідників, поглиблення знань педагогів, психологів із зазначеної проблеми та розробки ефективних шляхів для виявлення, попередження та подолання цього деструктивного соціально-психологічного явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Solberg M., Olweus D. Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire // *Aggressive Behavior*. – 2003. – Vol. 29. – Issue 3. – p. 239 – 268.
2. Гайдамашко І. А. Технології профілактики третирування у шкільному середовищі / І. А. Гайдамашко // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". – 2013. – № 2. – С. 28-32. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2013_2_7.
3. Гончарук Н. М. Психологічні особливості комунікативних умінь та навичок у підлітків // *Проблеми сучасної психології*. – 2012. – Випуск 16. – С.170-178.
4. Дроздов О. Ю. Феномен третирування в школі: шляхи вирішення проблеми / О. Дроздов // *Соціальна психологія*. – 2007. – № 6. – С. 124–132.
5. Павелків Р. В. Дитяча психологія: навч. посібник / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К.: Академвидав, 2011. – 376 с.
6. Петросянц В. Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде / В. Р. Петросянц // *Вестник ТГПУ*. – 2011. – Выпуск 6 (108). – С. 151-154.
7. Стельмах С. Буллінг у школі та його наслідки. // *Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць* / [За заг. Ред. Проф. В. І. Сипченка]. – Вип. LVI. – Слов'янськ: СДПУ, 2011. – С. 431-440.
8. Фурманов И. А. Агрессия и насилие: диагностика, профилактика и коррекция / И. А. Фурманов. – СПб.: Речь, 2007. – 480 с.

REFERENCES TRANSLITERATED

1. Solberg, M. E., & Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive behavior*, Vol. 29(3), pp. 239-268. [in English].
2. Haidamashko, I. A. (2013). Tekhnolohii profilaktyky tretiuvannia u shkilnomu seredovyshchi [Technologies of prevention of bullying in the school environment]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu "Ukraina"* – Collection of scientific works of the Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University of "Ukraine", Vol. 2, pp. 28-32. – Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2013_2_7. [in Ukrainian].
3. Honcharuk, N. M. (2012). Psykholohichni osoblyvosti komunikatyvnykh umin ta navychok u pidlitkiv [Psychological peculiarities of communicative abilities and skills in adolescents]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, Vol. 16, pp.170-178. [in Ukrainian].
4. Drozdov, O. (2007). Fenomen tretiuvannia v shkoli: shliakhy vyrishennia problemy [Bullying phenomenon in school: ways to solve a problem]. *Sotsialna psykholohiia – Social Psychology*, Vol. 6, pp. 124–132. [in Ukrainian].
5. Pavelkiv, R. V., & Tsyhypalo, O. P. (2011). Dytiacha psykholohiia: navch. posibnyk [Child psychology]. Kyiv: Akademyvdav. [in Ukrainian].

6. *Petrosiants, V. R.* (2011). Problema bullynha v sovremennoi obrazovatelnoi srede [The problem of bullying in the modern educational environment] Vestnyk THPU – Bulletin TGPU, Vol. 6 (108), pp. 151-154. [in Russian].
7. *Stelmakh, S.* (2011). Bullinh u shkoli ta yoho naslidky [School bullying and its consequences]. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: zbirnyk naukovykh prats – Humanization of the educational process: a collection of scientific works, Vol. LVI, pp. 431-440. [in Ukrainian].
8. *Furmanov, Y. A.* (2007). Ahressyia y nasylye: dyahnostyka, profylaktyka y korrektsyia [Aggression and violence: diagnosis, prevention and correction] – SPb.: Rech. [in Russian].

Maksom K. V. Individual features of the main participants of bullying in an adolescent age in the school environment. The article presents the results of an empirical study of individual characteristics and typical personality traits of the main participants in school bullying. Based on analysis of scientific sources, the notion of "bullying" is clarified and the main factors and forms of manifestation of this phenomenon are highlighted. According to the results of the research, the tendency of lowering the bullying frequency in the high school compared with the middle school, as well as changing the forms of the manifestation of the bullying. Revealed statistically significant differences between the typical personality traits of the main participants in school bullying. Based on these data psychological portraits of the main typical bullying members are compiled. The typical "victim" is inherent in such personality trait as sensitivity. This is manifested in the sensitivity, orientation towards the authority of a stronger personality, conformity, and the features of the dependence. In addition, "victim" is characterized by anxiety, manifested in timidity, insecurity, predisposition to obsessive fears and panic reactions. Besides, in such person, there is rigidity (propensity to pedantry and suspicion) and introversion (appetite in the world of subjective concepts and experiences, the tendency to withdraw into the world of illusions, fantasies and subjective ideal values, restraint, isolation). "Victims" often become physically underdeveloped individuals who have a good success in studying. Typical "aggressor" is characterized by such personality trait as aggressiveness, which most often manifests itself in active self-realization, stubbornness in defending their interests, a concretely pragmatic style of perception, a tendency to active self-affirmation contrary to the interests of others, tendency to conflict. In addition, "aggressors" are characterized by a low level of sensitivity and anxiety, manifested only with some caution in making decisions and incompleteness. These individuals are more often educated in incomplete families, are physically developed and often are unsuccessful in studying.

Keywords: bullying, school violence, teenage age, personality traits, individual characteristics.

Отримано 20.08.2017

УДК 159. 928

Марчук Катерина Анатоліївна

ІЗ ПСИХОЛОГІЇ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА: ВПЛИВ МАКРО- ТА МІКРОСЕРЕДОВИЩА НА СТАНОВЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ПИСЬМЕННИКА

Марчук К. А. Із психології творчості Івана Франка: вплив макро- та мікросередовища на становлення літературної обдарованості письменника. Стаття розкриває особливості впливу макро-і мікросередовища на становлення літературної